

Slika Lorenza Luzzza u Zadru

Dr Ivo Petricioli

redovni profesor Filozofskog
fakulteta u Zadru

Izvoran znanstveni rad

Iz samostana benediktinki sv. Marije u Zadru potječe oltarna slika na drvu renesansnih osobina, slikana uljem s prikazom *uznesenja Marijina na nebo*. Slika je izduženog formata visoka 246, široka 137,5 cm. Na rubovima su vidljive konture profilacije renesansnog okvira. Kompozicija je, kako se često javlja u ikonografiji tog prizora, podijeljena u dva dijela. U donjem se nalaze apostoli oko praznog sarkofaga, ukrašenog renesansnom girlandom s ovnujskim glavama.¹ Različitim gestama odaju svoje uzbuđenje. Jedan čak leži na zemlji. U gornjem dijelu skupina malih anđela nosi na nebo Mariju. Ona kleči na desnom koljenu i skida pojas da ga baci nevjernom Tomi. (Taj ikonografski detalj čini sliku naročito zanimljivom.) Pejzaž u pozadini je brdovit, obrastao šumarcima, posut raznim zgradama antičke inspiracije. Detalji su slikani meko sa »sfumaturama«. Boje, iako pokrivene »galerijskom patinom«, pokazuju znatne kvalitete i po svojim valerima i kompozicijski. Posebno se ističe svijetlozelena blještavi plašt apostola koji stoji desno tik uz os slike.

Slika pri dnu u sredini ima naslikanu ceduljicu s potpisom slikara što je G. Sabalich pročitao: »*Lauretius n / Fatori fec...*« i doveo u vezu s Rafaelovim učenikom Francescom Fattorijem (Giovanni Francesco Penni detto il Fattore).²

Slika se prilično kasnije spominje u vodiču J. Berse, koji je isključio Fattorija kao autora, ali nije predložio drugu atribuciju.³ C. Cecchelli upozorava na

¹ Iako se radi o uobičajenom renesansnom dekoru, možda nije slučajno da je tu naslikana girlanda s ovnujskim glavama. Isti motiv nalazio se na balkonu nadbiskupske palače u Zadru i poslužio kao predložak za izradu drugih na plemićkim palačama. (v. I. Petricioli, *Prilozi poznavanju renesanse u Zadru*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 6/1967, str. 85—88, T. XVI i XVII).

² G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar 1897, str. 181; Isti, *I Dipinti delle chiese di Zara*, Zadar 1906, str. 6.

³ G. Bersa, *Guida storico-artistica di Zara*, II ed. riveduta, Trst 1932, str. 80.

Autor se bavi renesansnom slikom »Uznesenje Marije« iz samostana benediktinki u Zadru, sada izloženoj u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti. Potpis na slici, koji je ranije krivo čitan (G. Sabalich, C. Cecchelli), S. Claut je dešifrirao kao autogram Lorenza Luzzza iz Feltrea, kojemu sliku pripisuje. Autor prihvaća tu atribuciju ali predlaže nešto drugačije čitanje potpisa »*Laure(n)tius : Lu(cius) / Feltri(nus) fec(it)*«. Na kraju upozorava da su se u Zadru i okolici sačuvala neke slike, doduše oštećene, koje imaju slične osobine i koje bi eventualno mogle biti povezane s djelovanjem Lorenza Luzzza u Zadru.

sličnosti s mletačkim renesansnim slikarstvom, posebno sa slikarstvom Palme Starijeg i ističe da slikar s imenom Lorenzo Fattori nije nigdje poznat.⁴ To mišljenje sam i ja parafrazirao u katalogu *Stalne izložbe crkvene umjetnosti* u Zadru, gdje je slika sada izložena nakon što je djelomično očišćena i restaurirana u Restauratorskom ateljeu Jugoslavenske akademije u Zagrebu.⁵

Novu atribuciju, i to bez ikakve sumnje točnu, iznio je nedavno Sergio Claut, baveći se slikarom Lorenzom Luzzom iz Feltrea, koji je boravio u Zadru oko 1511. god. i bio po svoj prilici u Zadru i rođen.⁶ Život i djelo tog slikara nisu dosad dostatno osvijetljeni. Jedina njegova potpisana slika: *Bogorodica između sv. Viktora i sv. Stjepana* nalazi se danas u Državnom muzeju u Berlinu i nije bez kvalitete. Potječe iz crkve Santo Stefano u Feltreu. Luzzo je slikar koji je primio utjecaje Giorgionea, Lotta i Palme Starijeg, ali očituje i svoje individualne crte. Atribuiraju mu se i druge slike u Feltreu i okolici, a njegove su i *freske u crkvi Ogni Santi* u Feltreu iz 1522. god. A. Venturi⁷ ga je povezao s dosta nejasnom ličnošću slikara kojeg G. Vasari naziva »*Il Morto da Feltre*«,⁸ što nije sasvim prihvaćeno. Npr. u Thieme — Beckerovu leksikonu navodi se da je »*Morto da Feltre*« Lorenzov brat Gian-Pietro.⁹

⁴ C. Cecchelli, *Zara, catalogo delle cose d'arte e antichità*, Rim 1932, str. 73.

⁵ I. Petricioli, *Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar*, katalog, Zadar 1980, str. 120.

⁶ S. Claut, *Nuovi contributi sul pittore Lorenzo Luzzo*, »Dolomiti« A. IV/1981, n. 1, str. 36—38, n. 2, str. 32—34; Isti, *Il »caso« Lorenzo Luzzo*, Giornata di studio per il Poddone, Piacenza 1981, str. 43—57; Isti, *Regesto Luzzo*, Archivio storico di Belluno, Feltre e Cadore, A. LIII, n. 238—239/1982, str. 53—60.

⁷ A. Venturi, *Storia dell'arte italiana IX/III*, Milano 1928, str. 549—560.

⁸ G. Vasari, *Opere*, Trieste 1857, str. 680.

⁹ Thieme — Becker, *Algemeine Lexikon der bild. Kunst*, XXIII, Leipzig 1929, str. 410.

L. Luzzo, Uznesenje Marijino (detalj)

Podatke o boravku Lorenza Luzzo, njegova oca i njegova brata u Zadru prvi je pronašao G. Praga tokom svojih istraživanja u Historijskom arhivu u Zadru. Nije dospio obraditi opširnije svoje nalaze, nego je samo usput, osvrćući se na dva djela o Andriji Schiavoneu »Meduliću« i njegovu bratu Markantunu,¹⁰ iznio podatke da je u Zadru boravio Bartolomej Luzzo (Lucius), liječnik iz Feltrea, 1480. god. i bio otac slikarima Lorenzu i Gian-Pietru. Smatra se da su oba rođena u Zadru, odakle Gian-Pietru nadimak »Zaroto« (Zadranin) i da su se vratili u Zadar oko 1510. nakon što je grad Feltre bio upustošen u ratnim sukobima između Venecije i Njemačkog carstva. Praga također misli da je *Morto da Feltre* Gian-Pietro a ne Lorenzo.¹¹

Ostavštinom G. Prage s nebrojenim prijepisima iz Historijskog arhiva u Zadru, koja se čuva u biblioteci Marciana u Veneciji, poslužio se K. Prijatelj i baveći

se slikarom Nikolom Brazzom u Zadru, koji je bio u svojti (*cognatus*) s Lorenzom Luzzom i s njim se parničio zbog nekih slika i crteža, iznio je citirano Pragino mišljenje o braći Luzzo.¹² Praginin prijepisima poslužio se i F. Richardson. U objavljenoj monografiji o Andriji Schiavoneu, nadovezujući se na Pragina domišljanja o kontaktima »Medulića« s braćom Luzzo, razvio je hipotezu da je Andrija Schiavone »Medulić« učio kod Luzzo i da se preko te činjenice može protumačiti Andrijino djelovanje u Bellunu i okolici. (Feltre se nalazi u blizini Belluna). Richardson spominje liječnika Bartolomea Luzzo koji je stigao u Zadar 1476, gdje je i umro 1530. Spominje zadarski dokument iz 1511. god. gdje se javlja »Magister Joannes Petrus pictor de Feltro«. Spominje da je Lorenzo umro u Veneciji 1526. god. i navodi podatak o smrti Gian-Pietra 1551, te citira kroničara Bonifazija Pasolea, koji ga spominje kao »Pietro Luzzo da Feltro, cognominato Zarotto, eccellentissimo pittore«.¹³

¹⁰ Zaccaria, *Una gloria dalmato-romagnola Andrea detto lo Schiavone è mellese?*, Forlì, soc. tip. 1951; M. Muraro, *Il Memoriale di Zuan Paolo da Ponte, Marco Meldola*, Archivio Veneto 1949.

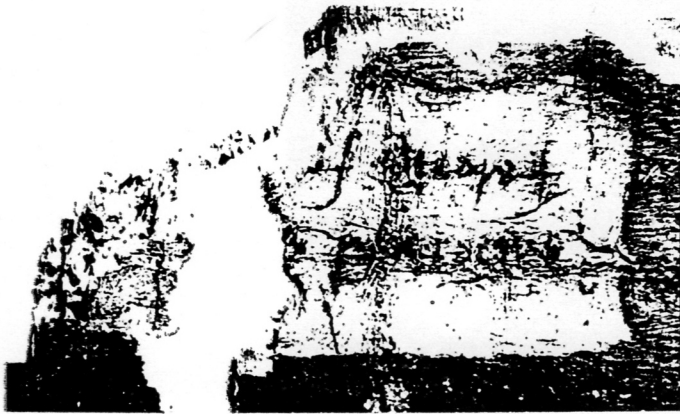
¹¹ G. Praga, *Note bibliografiche*, Rivista Dalmatica Ser. IV, A. XXVI/1954—55, fasc. IV (agosto 1955), str. 72.

¹² K. Prijatelj, *Novi podaci o zadarskim slikarima XIV—XVI st.*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13/1961, str. 108—109.

¹³ F. Richardson, *Andrea Schiavone, his life and art*, Oxford 1980, str. 20—21.

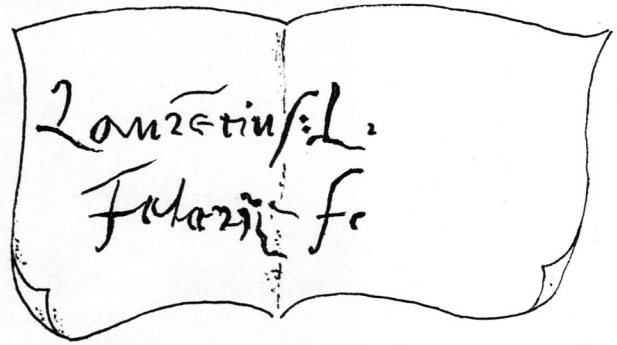
Lorenzo Luzzo, Uznesenje Marijino

Cedulja sa slikarevim potpisom prije restauriranja slike

S. Claut se koristi povijesnim izvorima iz Feltrea i Zadra i nastoji rekonstruirati biografiju Lorenza Luzzza. Citira feltrinske izvore koji Lorenza nazivaju »Zarot«. Otac Bartolomej, liječnik, prema kroničaru Vecceliju, odlazi iz Feltrea u Veneciju 1475. U Zadru bilježi ga dokument od 13. VIII. 1480. Javlja se kao opunomoćenik nekog ser Franciska da preuzme četiri medicinske knjige i jednu haljinu od vojnika Bernarda u službi Orsenija Leona. Citiran je i kao svjedok u nekoj liječničkoj parnici u Zadru 1484. god. »Egregius doctor dominus Bartholomeus ceroycus et salariatus Jadre«. Navedeni Vecellio spominje neku medicinsku knjigu u Feltreu koja je bila vlasništvo Bartolomeja dok je zajedno s liječnikom Donatom Corona boravio u Zadru. Umro je oko 1489 (a ne kako navodi Richardson 1530). Claut se slaže s Pragom da je Lorenzo stigao u Zadar nakon što je Feltre opustošen, i to zajedno s dva brata Giovannijem i Pietrom. Navedeni zadarski dokument iz 1511. gdje se spominje »Iohannes Petrus pictor de Feltro« Claut drukčije interpretira. On kaže da je notar pogriješio spajajući dva Lorenzova brata Giovannija i Pietra u jednu osobu i navodi im zanimanje kojim se bavio

Cedulja sa slikarevim potpisom nakon restauriranja slike

Rekonstrukcija izvornog izgleda cedulje

samo Lorenzo. Prema Clautu, Giovanni je bio svećenik, a Pietro postolar. Claut ne spominje podatak B. Pasolea o Pietru, »eccellentissimo pittore«, što citira Richardson, a također je greška. Pasole piše tek 1580. god., a od njega je taj podatak preuzeo Ridolfi i ostali kasniji pisci.

Dokumentom sastavljenim u Zadru 8. VIII. 1511. »discretus vir magister Laurentius de lucijs de feltro pictor« dariva svojoj ženi Izabeti 130 dukata. Radi se o nekoj vrsti »osiguranja života«, kako je bilo uobičajeno. Prema Clautu to je vjerojatno učinjeno uoči Lorenzova puta u Feltre, jer je iste godine potpisana spomenuta slika, danas u Berlinu,¹⁴ a zabilježene su tada u Feltreu i neke isplate Lorenzu kad se naziva »Zarot«. Dana 27. IX. 1512. opet je u Zadru. Tako je datiran spis kojim je okončana spomenuta parnica između Lorenza i »cognatusa« slikara Nikole Brazza. (Jedan od pomirbenih sudaca bio je poznati zadarski liječnik i astrolog Federik Grisogno-Bartolačić.) Lorenzo je umro, kako smo naveli, 1526. god. u Veneciji. Sačuvana je i njegova oporuka. Po Clautu Lorenzo je rođen 1484/85.

Claut rezolutno isključuje mišljenje o tome da je Lorenzo »Morto da Feltre« i smatra ga vrijednim slikarom koji zaslužuje da se revalorizira i da se detaljnije i dublje prouči njegov opus. Našavši srodnosti s Luzzovim slikarstvom na našoj slici, predložio je da se odbaci čitanje potpisa »Laurentius Fatori«, budući da se prva tri slova druge riječi mogu jasno pročitati »Fel«, što ukazuje na Feltre. (Na berlinskoj slici slikar se potpisao »Feltrensis«. Ponukan njegovim prijedlogom proučio sam potpis na naslikanoj cedulji koja nakon restauracije slike ima gotovo oblik kvadrata i na uglovima četiri male crvene rese. Prema desnom rubu zapaža se naslikana sjena, poput nabora. Zapazio sam iza riječi »Laure(n)tius« znak interpunkcije u obliku dviju koso položenih točki, a iza njega jasno napisano majuskulno

¹⁴ Praga (n. m.) spominje neku sliku »slikanu u Zadru, a sada u Feltreu«. Nije jasno misli li na tu sliku.

»L«. Sabalich je tu interpunkciju i dio vodoravnog poteza na slovu »L« pročitao kao »n«, a tako na prvi pogled to i izgleda. Kako slika tada nije bila očišćena, on nije zapazio okomitu hastu slova »L«. Sabalich je, reproducirajući konture cedulje, označio da je ona na desnoj strani manjkava, a pročitao je »fec(it)«, dok se danas vidi samo početno slovo »f«. Potražio sam fotografije te cedulje prije restauratorskog zahvata i ustanovio da je cedulja bila mnogo šira. Na desno od njenog većeg dijela sa sačuvanim natpisom vide se manji ostaci. Ona sjena označava zapravo sredinu cedulje koja je imala oblik rastvorenog savinutog lista (dvostruke stranice). To dokazuje da se na cedulji iza početnog »L« nalazilo čitavo Lorenzovo prezime »Lucius«, jer toliko ima prostora — zapravo i više! Riječ koja počinje slogom »Fel« teže je dešifrirati. Očito je da treće slovo nije »t« nego »l«, jer se oblik slova »t« vidi jasno u slikarevu imenu »Laure(n)tius«. Minuskulno slovo iza »Fel« koje treba čitati »t« nema karakterističan oblik. Sastoji se od dva poteza, pa je sličnije nekom »e« ili čak »o«, no mislim da je to posljedica pisanja kistom i da nema sumnje o slovu »t«, jer »r« koje slijedi slično je onom u slikarevu imenu. Slijedi jedno »i« s oznakom abreviature što označava da je izostavljeno »n«. Na kraju riječi vidimo nekoliko zbrčkanih poteza koji su također posljedica slobodnog vođenja kista. Predložio bih dakle ovakvo čitanje potpisa:

*Laure(n)tius : L[ucius
Feltri(nus) fec[it*

Slika tako dobiva svog autora. O njenim slikarskim osobinama može se dosta raspravljati, no Clautova upozorenja na sličnosti s drugim Lorenzovim slikama i srodnosti s *Marijinim Uznesenjem* Palme Starijeg, sličnost jednog apostola s Lottovim likovima jasno upotpunjavaju ono što kazuje sam potpis.¹⁵

¹⁵ U zadnje vrijeme Claut smatra da je slika o kojoj je riječ nastala potkraj Lorenzova života. U pismu koje mi je uputio 8. IX. 1982. kaže: »Per quanto riguarda la cronologia dell' Assunta di Zara, credo che debba essere modificata; gli influssi della cultura ferrarese (G. Romano, Dosso) ravvisabili nei volti e nelle vedute dipaese pretendono una collocazione posteriore al 1522 che è l'ultimo anno in cui Lorenzo è documentato a Feltra ed in cui tali suggerimenti sono assenti.«

¹⁶ Cecchelli, n. d., str. 100, gdje se navode atribucije Pordenoneu, Palmi Starijem i Sebastianu del Piombo.

¹⁷ Cecchelli, n. d., str. 104; Petricioli, n. d., str. 120.

¹⁸ Pretpostavka da se naša slika nalazila izvorno u crkvi sv. Marije Velike u Zadru (S. Maria Maior) temelji se na tome što je crkva bila posvećena Uznesenju Marijinom (Velika Gospa), dok je crkva sv. Marije benediktinki posvećena rođenju Marijinu (Mala Gospa). Kad je crkva sv. Marije Velike bila porušena zbog gradnje gradskih utvrda 1570/71. god., veći dio inventara prenesen je u crkvu benediktinki, tako relikvijar sv. Zoila, korska sjedala pa je tako mogla i naša slika tamo doći. Drugi dio inventara dospio je zajedno sa škrinjom sv. Šimuna 1632. god. u crkvu sv. Stjepana koja je tada promijenila ime. Tako su slike sv. Petra i Pavla po Grgiću mogle tamo dospjeti odakle su prenesene u Stalnu izložbu crkvene umjetnosti.

¹⁹ Slika je reproducirana u katalogu IV. izložbe restauriranih umjetnina restauratorskog ateljea Instituta JAZU za povijesne i ekonomske znanosti u Zadru, Zadar 1971. gdje je netočno atribuirana »slikaru iz kruga Andrea del Sarta«.

No postavljaju se i dalja pitanja o Lorenzovim slikama u Zadru, odnosno posredno i o slikama Nikole Brazza koji je dulje djelovao u Zadru, a kao Lorenzova svojta mogao slikati na sličan način. Claut Lorenzu atribuirao sliku sv. Stjepana u zatarskoj crkvi sv. Šimuna,¹⁶ na što ga je ohrabrila i činjenica da su se u toj crkvi, dok je još bila posvećena Prvomučniku, sahranjivali neki iz Feltrea. Razmišljanje se može proširiti i na neke druge slike u Zadru i okolici vodeći računa, kako rekoh, i o Luzzovu utjecaju na Brazza. Spomenuo bih dvije slike *Petra i Pavla*, slikane uljem na drvu koje je Cecchelli atribuirao radionici Santacroe,¹⁷ a koje su na žalost oštećene i premazivane. Po mišljenju pok. M. Grgića mogle su biti dio iste cjeline sa slikom *Uznesenja* u crkvi sv. Marije Velike u Zadru.¹⁸ Nedavno je restaurirana slika *Bogorodice na prijestolju* također slikana uljem na drvu iz osamljene crkve »Gospe od Dubovice« kod Božave na Dugom otoku, koja bi se također mogla uzeti u razmatranje. Izvorno je bila središnja slika poliptiha.¹⁹ Dodao bih još jako oštećen *poliptih* iz crkve sv. Marka u Silbi, slikan na isti način, s *Bogorodicom* u središtu, Kristom u grobu nad tom slikom te s četiri svetačke slike u drugim odjelima. Na nj jako slični mali *poliptih* iz crkve Gospe od snijega kod Kukljice na otoku Ugljanu, također s Marijom u središtu i sa svetačkim likovima sa strane. I on je jako oštećen kasnijim premazima.

Proučavanje navedenih slika ne ispunja nas optimizmom, jer su sve slabo sačuvane, osim slike *Gospe od Dubovice*. Slike *Petra i Pavla* na sačuvanim dijelovima pokazuju određenu tvrdoću koja ih udaljuje od slike *Uznesenja*, no tek nakon temeljitog čišćenja naše slike, i tih dviju, moći će se izvršiti egzaktna komparacija i potvrditi odnosno odbaciti Grgićeva nabačena hipoteza. Slike na poliptisima iz Silbe i Kukljice sačuvane su samo u donjim slojevima boje s tek vrlo malim fragmentima završnih lazura, tako da će svako mišljenje ostati »sub iudice«. Jedino će neke komparacije s drugim slikama u crtežu i u globalnoj impostaciji likova te u upotrebi boja moći eventualno dovesti do čvršćih sudova. No trebalo je na te slike upozoriti da se rad na atribucijama ne bi usmjerio na krivu stranu, isključujući činjenicu o djelovanju Lorenza Luzzo i Nikole Brazza u Zadru.

U svakom slučaju otvoreno je time novo poglavlje u proučavanju jednog perioda zatarskog slikarstva, o kojemu smo oskudijevali podacima. Clautov rad znači nemali napredak i obvezuje nas da se istraživanja nastave.

D o d a t a k: Kad je ovaj rad bio već dotiskan došla mi je u ruke Alinarijeva (?) fotografija slike o kojoj je riječ, snimljena oko 1920. god. Na njoj se jasno vidi cedulja s potpisom znatno oštećena, ali se raspoznaje u slikarevu prezimenu iza slova »L« čitavo slovo »u«. Prema tome ona crna mrlja vidljiva na fotografiji potpisa prije restauracije slike jeste dio slova »u«. Prezime slikarevo treba dakle transkribirati: »Lu[cius« što u ovom slučaju nije bez značenja.

Riassunto

UN DIPINTO DI LORENZO LUZZO A ZARA

L'autore tratta il dipinto rinascimentale dell'Assunta nel convento di S. Maria a Zara, ora esposto nella Mostra permanente d'arte sacra in detta città. Il dipinto porta una firma, ma finora essa non è stata interpretata giustamente. G. Sabalich, il quale è stato primo a pubblicarla, lesse male la firma come »Laurentius Fattori fec(it)« e la collegò all'allievo di Raffaello Francesco Fattori. G. Cecchelli ha fatto presente che il dipinto reca le caratteristiche della pittura veneziana intorno al Palma il Vecchio. Negli ultimi tempi appena S. Claut ha attribuito il dipinto giustamente a Lorenzo Luzzo di Feltre, il quale lavorò a Zara (le fonti storiche lo registrano in questa città nel 1511 e 1512), e precisamente in base allo stile e alla fattura pittorica, ed ha proposto

che la seconda parola venga letta come »Fel(trensis)«. L'autore ricostruisce dettagliatamente la firma che è, purtroppo, mediante il restauro, stata un po' modificata e propone la seguente nuova lettura:

»Laure(n)tius: Lu[cius
Feltri(nus) fec[it

Infine egli fa presente che a Zara e dintorni si sono conservati alcuni dipinti, invero danneggiati, che hanno caratteristiche simili e che potrebbero eventualmente venir collegati all'attività di Lorenzo Luzzo a Zara.